

Θεοφάνης Εξαδάκτυλος

ΠΡΟΣ ΤΑ ΠΟΥ ΒΑΔΙΖΕΙ Η ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ;
Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΑΓΟΡΑΣ
ΣΤΑ ΜΕΤΑΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ

Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 οι χώρες του Ανατολικού Μπλοκ αντιμετώπισαν την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού και την απώλεια σημαντικών εμπορικών δεσμών με τη Σοβιετική Ένωση. Η μετάβαση από το σοσιαλιστικό καθεστώς στη φιλελεύθερη δημοκρατία στις χώρες αυτές έφερε ταυτόχρονα και τη μετάβαση από ένα καθεστώς ελεγχόμενης οικονομίας στην ελεύθερη οικονομία του ανταγωνισμού. Το ερώτημα ήταν για ποιο λόγο ήταν απαραίτητη η μετάβαση στην οικονομία της ελεύθερης αγοράς και πώς θα μπορούσε αυτή να επιτευχθεί γρήγορα και όσο το δυνατόν πιο ανώδυνα. Οι κεντρικά σχεδιαζόμενες οικονομίες αποδείχτηκαν σχετικά ανεπιτυχείς στην παροχή υψηλού βιοτικού επιπέδου, παρ' όλο που ήταν επιτυχείς στη δημιουργία ορισμένων μοντέρνων υλικοτεχνικών υποδομών. Σε πολλές χώρες δε, από την αρχή της δεκαετίας του 1980 είχαν ήδη εισαχθεί σημαντικές οικονομικές μεταρρυθμίσεις με την εφαρμογή ανταγωνιστικών στοιχείων στην αγορά χωρίς όμως την άρση των περιορισμών του κεντρικού οικονομικού σχεδιασμού. Ο στόχος των μεταρρυθμίσεων αυτών ήταν να κάνουν την οικονομία περισσότερο αποδοτική και ανταγωνιστική. Ωστόσο, οι προσπάθειες αυτές είχαν αποτύχει μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1980. Το μοντέλο του αγοραίου σοσιαλισμού που είχε προτείνει ο Janos Kornai δεν βρήκε σωστή εφαρμογή στις χώρες τις ανατολικής Ευρώπης και έτσι η υιοθέτηση του αγοραίου καπιταλισμού και η οικονομική μετάβαση εμφανίστηκαν ως μονόδρομος στην οικονομική επιβίωση των χωρών αυτών.

Η κατάρρευση του σοσιαλισμού μπορεί να ήταν ένα πολιτικό γεγονός, ωστόσο, στη βάση του υπήρχαν σημαντικά οικονομικά προβλήματα. Ως οικονομικό γεγονός όμως, η εγκαθίδρυση καπιταλιστικών θεσμών μπορούσε να γίνει μόνο μετά την αλλαγή σε ένα πολιτικό καθεστώς φιλελεύθερης δημοκρατίας. Κάθε μέτρο για τη μεταμόρφωση του οικονομικού συστήματος έπρεπε να ληφθεί με δημοκρατικό τρόπο ώστε να μην απωλέσει η νέα διακυβέρνηση τη λαϊκή υποστήριξη. Μετά την αποτυχημένη προσπάθεια εγκαθίδρυσης ενός συστήματος με ορισμένα μόνο καπιταλιστικά στοιχεία στις χώρες αυτές, απέμεναν δύο μέθοδοι οικονομικής μετάβασης: η ταχεία αλλαγή (shock therapy) και η βαθμιαία μεταρρύθμιση (gradualism). Και οι δύο μέθοδοι συμφωνούν στον τελικό στόχο, δηλαδή την εγκαθίδρυση μιας καπιτα-

λιστικής οικονομίας της ελεύθερης αγοράς, αλλά διαφωνούν στον τρόπο και στον χρονικό ορίζοντα εφαρμογής τους. Πολλοί μελετητές θεωρούν ότι η εφαρμογή του shock therapy έχει περισσότερες πιθανότητες επιτυχίας από τη βαθμιαία μεταρρύθμιση. Γι' αυτόν τον λόγο αποδίδουν τις σημαντικότερες διαφορές στις οικονομικές επιδόσεις μεταξύ των χωρών της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης και των Βαλκανίων στην επιλογή του συστήματος μεταρρυθμίσεων. Παράλληλα θέτουν παραμέτρους που αφορούν την πολιτική καλλιέργεια των λαών, που στην περίπτωση των Βαλκανίων αντιμετώπιζαν με εχθρότητα την οικονομία της ελεύθερης αγοράς. Επισημαίνουν δε, ότι στα Βαλκάνια δεν υπήρχε πολιτισμική ικανότητα διατήρησης του καπιταλισμού λόγω της «συλλογικής παράδοσης» που προϋπήρχε στην περιοχή. Υπάρχει όντως μια δόση πραγματικότητας στην άποψη αυτή, ωστόσο δεν μπορεί να θεωρηθεί αρκετή για να δώσει μια ολοκληρωμένη εικόνα των αιτιών που οδήγησαν σε αυτήν ακριβώς τη διαφορά οικονομικών επιδόσεων. Σκοπός του άρθρου αυτού είναι να μελετήσει τις δύο μεθόδους οικονομικής μετάβασης καθώς και να συζητήσει τα παραπάνω επιχειρήματα προβάλλοντας παράλληλα τις περισσότερες πιθανές εξηγήσεις βασιζόμενο στα ιδιαίτερα γνωρίσματα των χωρών της Βαλκανικής. Η πρώτη ενότητα αναλύει τις βασικές θεωρητικές μεθόδους για την επίτευξη της οικονομικής μετάβασης. Η δεύτερη εντοπίζει τους κοινούς παράγοντες που παρουσιάστηκαν στις χώρες της Βαλκανικής και η τρίτη εξετάζει τις πιθανές αιτίες που επηρέασαν την ομαλή μετάβαση βάσει των κοινών αυτών παραμέτρων. Τέλος, το άρθρο συνδυάζει αυτές τις παραμέτρους με τις ιδιαιτερότητες της κάθε χώρας.

* * *

Για να αντιληφθούμε καλύτερα την έννοια «οικονομική μετάβαση» είναι σημαντικό να εξετάσουμε τους τομείς μεταρρυθμίσεων οι οποίοι είναι απαραίτητοι για την αναδιάρθρωση της σοσιαλιστικής οικονομίας σε μια οικονομία της ελεύθερης αγοράς. Μπορούμε, λοιπόν, να διακρίνουμε τρεις βασικούς τομείς μεταρρυθμίσεων. Ο πρώτος τομέας αφορά την μακροοικονομική σταθερότητα. Η οικονομική μετάβαση απαιτεί νομισματική σταθερότητα. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να σχεδιαστεί μια πολιτική που να στοχεύει τον υψηλό πληθωρισμό. Λόγω της κατάρρευσης του συστήματος ελέγχου των τιμών από το κράτος και τον ορισμό συμβολικών τιμών για τα διάφορα αγαθά, η προσαρμογή στα νέα δεδομένα είναι γεγονός ότι αυξάνει κατακόρυφα τους τιμαριθμικούς δείκτες και συνεπώς τον πληθωρισμό. Δεδομένου ότι ο υπερπληθωρισμός εξαϊλώνει τα εισοδήματα, είναι αναγκαίο τα πρώτα μέτρα στην αρχική περίοδο της οικονομικής μετάβασης να αφορούν τον έλεγχο των πληθωριστικών τάσεων. Εξίσου σημαντικό για τη μακροοικονομική σταθερότητα είναι η προώθηση της νομισματικής μεταρρύθμισης και της με-

τατρεψιμότητας του εθνικού νομίσματος. Αυτό διευκολύνει τη ροή των άμεσων ξένων επενδύσεων και του διεθνούς εμπορίου, η οποία αυξάνει την παρουσία του ξένου κεφαλαίου στη χώρα. Τέλος, δύο σημαντικοί παράγοντες που συμβάλλουν στη σταθερότητα είναι η κατάργηση των επιεικών προϋπολογιστικών περιορισμών, που επιτρέπει τη δημιουργία περισσότερο αποδοτικών και ανταγωνιστικών εταιρειών, καθώς και η μείωση των κυβερνητικών ελλειμμάτων που οδηγεί στη δημοσιονομική πειθαρχία.

Ο δεύτερος τομέας μεταρρυθμίσεων αφορά την πραγματική προσαρμογή της οικονομίας στο μικροοικονομικό επίπεδο. Αυτή περιλαμβάνει τη λήψη μιας σειράς μέτρων που αφορούν τη διασφάλιση της εταιρικής αυτονομίας, την κατάργηση του κυβερνητικού μονοπωλίου εξαγωγών, την υιοθέτηση χρηματοοικονομικών αγορών αντί του κεντρικού σχεδιασμού και τη δημιουργία ενός θεσμικού πλαισίου για την ελεύθερη είσοδο και έξοδο των ιδιωτικών επιχειρήσεων στην αγορά. Η εφαρμογή μέτρων αυτού του τύπου επιτρέπει την πλήρη απελευθέρωση των τιμών στις αγορές αγαθών και πρώτων υλών. Οι ανταγωνιστικές δυνάμεις που αναπτύσσονται εξαιτίας της απελευθέρωσης αυτής οδηγούν και στην απελευθέρωση του εμπορίου χωρίς επιχορηγήσεις στα ανταλλάξιμα αγαθά, την εμπορευματοποίηση των ιδιωτικών εταιρειών, την ιδιωτικοποίηση της πλειονότητας των κρατικών επιχειρήσεων και την ελεύθερη πρόσβαση νέων ανταγωνιστών στις αγορές.

Τέλος, ο τρίτος τομέας αφορά τις θεσμικές μεταρρυθμίσεις της οικονομίας, στις οποίες κεντρικός άξονας είναι η αποκέντρωση των οικονομικών αποφάσεων από την κεντρική εξουσία προς τους οικονομικούς εταίρους (τοπικούς και ξένους). Για να επιτευχθεί αυτό χρειάζεται μια άρδην αλλαγή που αφορά στη θέσπιση εκ νέου των νόμων που διέπουν τη σύναψη συμβάσεων δημοσίου και ιδιωτικού χαρακτήρα, του κώδικα λειτουργίας των επιχειρήσεων και την καθιέρωση των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας. Η εφαρμογή αυτού του θεσμικού πλαισίου απαιτεί την ανάπτυξη ενός διπλού τραπεζικού συστήματος (δημοσίου και ιδιωτικού) για την παροχή πιστώσεων σε επιχειρηματίες, επενδυτές και καταναλωτές. Η επιτυχία των θεσμικών μεταρρυθμίσεων εξαρτάται τέλος από τη δημιουργία ενός αποδοτικού φορολογικού συστήματος ευρείας οικονομικής βάσης για τη συγκέντρωση κυβερνητικών εσόδων, καθώς και από την εδραίωση της αυτονομίας της κεντρικής τράπεζας στον σχεδιασμό της νομισματικής πολιτικής και στον καθορισμό των επιτοκίων.

Όπως είναι προφανές, όλοι αυτοί οι τομείς είναι αλληλένδετοι καθώς η επιτυχία σε έναν τομέα μπορεί να επιτευχθεί μόνο εφόσον υπάρχει κάποια σημαντική πρόοδος στους άλλους δύο. Πολλοί μελετητές όπως ο Κορπαι και ο Sachs θεωρούν ότι η ταυτόχρονη πρόοδος σε όλους αυτούς τους τομείς είναι

απαραίτητη για την απόδοση αξιοπιστίας στις οικονομικές μεταρρυθμίσεις που επιδιώκονται¹.

Μέθοδοι προς την οικονομική μετάβαση: η αντιπαράθεση δύο θεωριών

Στη γενικότερη θεωρία της οικονομικής μετάβασης έχουν διατυπωθεί δύο βασικές μέθοδοι μεταρρύθμισης μεταξύ των οποίων υπάρχει οξεία αντιπαράθεση. Αυτές είναι η στρατηγική της άρδην και ταχείας αλλαγής (shock therapy) και η βαθμιαία μεταρρύθμιση. Η διαφωνία διαπιστώνεται στον τρόπο και τον χρονικό ορίζοντα εφαρμογής των μεταρρυθμιστικών μέτρων. Ωστόσο και οι δύο συμφωνούν στον τελικό στόχο, δηλαδή στην εγκαθίδρυση μιας καπιταλιστικής οικονομίας της ελεύθερης αγοράς. Ας ερευνησουμε σύντομα μερικές από τις σημαντικότερες διαφορές των δύο στρατηγικών.

Στη στρατηγική του shock therapy επιβάλλεται η ταχεία εφαρμογή των οικονομικών μεταρρυθμίσεων. Η πολιτεία πρέπει από την πρώτη στιγμή να επιδιώξει τη γρήγορη ανάπτυξη του ιδιωτικού τομέα από τη βάση της αγοράς, δηλαδή μέσω επιχειρήσεων μικρού και μεσαίου μεγέθους. Η δε ανάπτυξη του ιδιωτικού τομέα εξαιτίας του προηγούμενου καθεστώτος της ελεγχόμενης παραγωγής γίνεται *ab initio* και απαιτεί την απομάκρυνση των εμποδίων που έθετε η προηγούμενη κατάσταση. Στο επόμενο στάδιο, το κράτος οφείλει να προχωρήσει στην ταχεία ιδιωτικοποίηση των μεγάλων κρατικών βιομηχανιών διά της μετοχοποίησης ή μέσω πωλήσεων σε στρατηγικούς επενδυτές. Ωστόσο, η μεταβίβαση της βιομηχανικής παραγωγής δεν πρέπει να αποτελεί ξεπούλημα της δημόσιας περιουσίας, αλλά πρέπει να αντανακλά τις πραγματικές αγοραίες αξίες τους. Στην ανάπτυξη του ιδιωτικού τομέα βοηθάει και η άμεση αντικατάσταση των διοικητικών ελέγχων των τιμών: δηλαδή, η ελευθερία του καθορισμού των τιμών βάσει των ανταγωνιστικών δυνάμεων της αγοράς έναντι ενός κεντρικού καθορισμού βάσει κάποιου πολυετούς σχεδίου παραγωγής. Παρ' όλα αυτά, τα δύο πιο σημαντικά στοιχεία του shock therapy είναι το εγγύς μέλλον και η ρήξη με το παρελθόν. Τα οικονομικά μέτρα πρέπει να στοχεύουν στη διάλυση της δύναμης της πρώην *nomenklatura* και στην αποτροπή εμφάνισης διαφόρων ομάδων φιλικά προσκείμενων στο προηγούμενο καθεστώς οι οποίες θα επιχειρήσουν να ασκήσουν πίεση για τη διατήρηση της εξουσίας τους και τη συνέχιση της ευνοϊκής οικονομικής μεταχείρισης που απολάμβαναν. Επιπλέον η εφαρμογή των οικονομικών μεταρρυθμίσεων και η ρήξη με το παρελθόν πρέπει να

1. János Kornai, «What the Change of Systems from Socialism to Capitalism does and does not mean», *Journal of Economic Perspectives* 14:1 (2000) 27-42.

αξιοποιήσει ένα χρονικό παράθυρο ευκαιρίας που μένει ανοικτό βραχυπρόθεσμα, δηλαδή μια περίοδο αμέσως μετά την κατάρρευση του προηγούμενου οικονομικού καθεστώτος κατά την οποία η λαϊκή υποστήριξη για τη μετάβαση είναι μεγαλύτερη και πριν επέλθει κορεσμός από τα μεταβατικά μέτρα.

Από την άλλη, η βαθμιαία μεταρρύθμιση στηρίζεται σε μια σταδιακή και διαδοχική μετάβαση. Η κυβέρνηση πρέπει να ορίσει την ιεράρχηση των μεταρρυθμίσεων ανάλογα με τις αρχικές οικονομικές συνθήκες της χώρας ώστε να καταφέρει την ελαχιστοποίηση των ανθρωπίνων και κοινωνικών απωλειών κατά το στάδιο της μετάβασης. Εξαιτίας της διάλυσης των εμπορικών δεσμών με τις όμορες χώρες το κράτος καλείται να παίξει έναν καθοδηγητικό ρόλο στην τόνωση της ανάπτυξης βιομηχανιών προσανατολισμένων στις εξαγωγές. Σε αυτόν τον τομέα δεν βοηθάει η άμεση ιδιωτικοποίηση των επιχειρήσεων. Είναι απαραίτητο λοιπόν οι επιχειρήσεις αυτές να τεθούν υπό ένα καθεστώς αυστηρών προϋπολογιστικών περιορισμών στο οποίο το κράτος δεν θα πρέπει να αναλαμβάνει τη διαγραφή ή την αποπληρωμή των χρεών των εταιρειών. Αυτό το καθεστώς βοηθάει στη διαπίστωση της βιωσιμότητας και της ανταγωνιστικότητας της επιχείρησης. Μετά την εξυγίανση των επιχειρήσεων το κράτος θα πρέπει να επιδιώκει την αναδιάρθρωσή τους και τελικά την επιτυχή ιδιωτικοποίησή τους. Ωστόσο το κράτος δεν μπορεί να παραμένει αμέτοχο στην εισβολή ξένων επενδυτών στη χώρα και στην εξαγορά των βιομηχανιών της. Για την απόδοση μεγαλύτερης ανταγωνιστικότητας στις επιχειρήσεις, το κράτος οφείλει να προστατεύει τους νεοσύστατους τομείς της οικονομίας, επί παραδείγματι τομείς προσφοράς υπηρεσιών ή νέων τεχνολογιών, οι οποίοι μπορούν να αναδειχθούν μεσοπρόθεσμα σε κινητήριες δυνάμεις της οικονομίας. Παρ' όλα αυτά το κράτος οφείλει να τηρήσει μια σφικτή δημοσιονομική πολιτική, τέτοια που να μην τοποθετεί επιπλέον βάρος στις προσπάθειες μείωσης των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και στην εξυγίανση του δημοσίου τομέα. Προς αυτήν την κατεύθυνση, είναι αναγκαία η πληροφόρηση και η επιμόρφωση του λαού για το πιθανό βραχυπρόθεσμο κόστος αλλά και για τα μακροπρόθεσμα οφέλη της μετάβασης ώστε να κοπιάσουν οι αντιδράσεις που προέρχονται από τον φόβο της ανεργίας και τη βραχυπρόθεσμη έλλειψη δικτύου κοινωνικής ασφάλισης.

Και οι δύο μέθοδοι καλούνται να δώσουν λύσεις που αφορούν την αποδοτικότητα των μακροοικονομικών μέτρων σε μια κατάσταση στην οποία οι περισσότεροι οικονομικοί παράγοντες παρέμεναν υπό κρατικό έλεγχο. Γι' αυτό και ήταν απαραίτητη η έξοδος του κρατικού μηχανισμού από την οικονομία όσον αφορά τον καθορισμό των αγοραίων τιμών, αλλά και η συμμετοχή του στη δημιουργία του κατάλληλου μακροοικονομικού περιβάλ-

λοντος για τη διατήρηση χαμηλών επιπέδων πληθωρισμού και ελλειμμάτων. Οι υποστηρικτές της βαθμιαίας μεταρρύθμισης υποστηρίζουν ότι η απελευθέρωση των τιμών και οι διάφορες αντιπληθωριστικές μέθοδοι ταχείας απόδοσης δεν είναι αποδοτικές μακροπρόθεσμα. Μετά την κατάρρευση του σοσιαλιστικού συστήματος, οι κρατικές επιχειρήσεις και τα μονοπώλια δεν αναμένεται να είναι σε ετοιμότητα να συμμετέχουν σε μια αγορά με πλήρη ανταγωνισμό. Με αυτά τα μέτρα αντιθέτως δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για υψηλό πληθωρισμό και οικονομική ύφεση. Βραχυπρόθεσμα λοιπόν, το κράτος δεν μπορεί να λειτουργήσει υπό καθεστώς δημοσιονομικής πειθαρχίας, αφού καλείται να ξοδέψει πολλούς πόρους για να συντηρήσει και να εξυγιάνει τις κρατικές επιχειρήσεις, να επιχορηγήσει την κατανάλωση αγαθών και να προστατέψει από την οικονομική ένδεια τη λαϊκή βάση.

Συνήθως θεωρείται καλύτερη η σταδιακή μετάβαση επειδή επιβάλλει την εστίαση στον λεπτομερή σχεδιασμό του θεσμικού πλαισίου λειτουργίας της αγοράς και τοποθετεί την οικονομική μετάβαση χρονικά σε έναν διαδοχικό πολυετή ορίζοντα αντί της μετάβασης με γρήγορο και βραχυπρόθεσμο τρόπο. Ωστόσο, τα επιχειρήματα για την προτίμηση της κάθε μεθόδου βασίζονται στη διαφορετική ερμηνεία της σχέσης μεταξύ των θεσμών και της οικονομικής πολιτικής. Αυτό σημαίνει ότι μετά την πολιτική αντιπαράθεση, οι οικονομικές αποφάσεις που λαμβάνονται από τους τεχνοκράτες πρέπει να βασίζονται σε ορισμένες παραμέτρους, όπως το καλό της οικονομίας και το καλό της δημοκρατίας. Βέβαια και στις δύο περιπτώσεις είναι σχεδόν δεδομένη η κάθετη πτώση στην παραγωγή και το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) καθώς και στο βιοτικό επίπεδο. Αυτό μπορεί να αποδειχθεί επικίνδυνο για τη βιωσιμότητα των πολιτικών αποφάσεων και ενδέχεται αυτά τα μέτρα να φέρουν το αντίθετο αποτέλεσμα και να αντιστρέψουν την πορεία τόσο της οικονομικής όσο και της πολιτικής μετάβασης.

Οι πολιτικές αποφάσεις στην περίοδο της μετάβασης είναι αυτές που καθορίζουν την πορεία της είτε ως shock therapy είτε ως σταδιακής μεταρρύθμισης. Μια μετάβαση μπορεί να θεωρηθεί επιτυχής όταν έχει ολοκληρωθεί τόσο σε πολιτικό όσο και σε οικονομικό επίπεδο. Μολαταύτα, οι πολιτικές αποφάσεις δεν λαμβάνονται μόνο με στόχο το καλό της δημοκρατίας και του λαού: ενδέχεται οι αποφάσεις να δημιουργήσουν υβριδικές καταστάσεις κατά τις οποίες ολοκληρώνεται μόνο το ένα από τα δύο σκέλη της μετάβασης, ή και δεν ολοκληρώνεται ποτέ. Δημιουργώντας μία απλή μήτρα αποφάσεων μπορούμε να διακρίνουμε τέσσερα αποτελέσματα της διαδικασίας της μετάβασης, σύμφωνα με τον Przeworski, τα οποία εξαρτώνται από τη θέση τριών κύριων ομάδων οι οποίες κατέχουν σημαντική θέση στη λήψη πολιτικών αποφάσεων: των ψηφοφόρων, των τεχνοκρατών και των ίδιων των πολιτικών.

		ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ	
ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ	ΝΑΙ	ΝΑΙ	ΟΧΙ
	ΟΧΙ	ΝΑΙ	ΟΧΙ

Εάν αναλύσουμε τα αποτελέσματα της μήτρας, αντιλαμβανόμαστε ότι τα τονισμένα τετράγωνα είναι τα δύο άκρα, ενώ οι ημιτελείς καταστάσεις βρίσκονται στο ενδιάμεσο. Η πρώτη ομάδα, αυτή των ψηφοφόρων, πιθανόν να υποστηρίξει τα μέτρα της μεταρρύθμισης μακροπρόθεσμα, εφόσον πιστεύει ότι θα βρίσκεται σε καλύτερη θέση σε σχέση με το αρχικό σημείο της μετάβασης. Οι τεchnοκράτες επιθυμούν την τοποθέτηση της οικονομίας της ελεύθερης αγοράς όσο το δυνατόν ταχύτερα με μια καθολική συμφωνία επί όλων των θεμάτων της οικονομικής μεταρρύθμισης. Αυτός ο τρόπος είναι σύμφωνος με το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), την Παγκόσμια Τράπεζα και το γνωστό ως Washington consensus. Ωστόσο αυτή η τοποθέτηση μπορεί να οδηγήσει στο υβριδικό αποτέλεσμα της καπιταλιστικής οικονομίας με ελάχιστη δημοκρατική διακυβέρνηση. Τέλος, οι πολιτικοί επηρεάζονται από την επιθυμία τους να επανεκλεγούν και εξαρτώνται από το πολιτικό ρίσκο το οποίο είναι μεγάλο εάν οι αποφάσεις που θα ληφθούν δεν αποφέρουν τα επιθυμητά οφέλη μέχρι τις επόμενες εκλογές. Η στάση αυτή μπορεί να οδηγήσει στο άλλο μεικτό αποτέλεσμα μιας λειτουργικής δημοκρατίας μεν, αλλά με αδύναμη ή ανύπαρκτη οικονομική δραστηριότητα.

Για τη Νοτιοανατολική Ευρώπη, αντίθετα με την Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη, το τέλος του κομμουνισμού εμφανίστηκε σε μια στιγμή που η κεντρικά σχεδιαζόμενη οικονομία λειτουργούσε σχετικά αποτελεσματικά. Έτσι οι προτιμήσεις των ψηφοφόρων και των πολιτικών στα Βαλκάνια κατευθύνθηκαν προς τη σταδιακή μετάβαση γιατί δεν επιθυμούσαν να υποφέρουν οικονομικά. Ωστόσο η επιλογή δεν ήταν το αποτέλεσμα μόνο των προτιμήσεων ψηφοφόρων, πολιτικών και τεchnοκρατών, αλλά καθορίστηκε και από τις αρχικές συνθήκες στις οποίες βρίσκονταν οι χώρες. Έτσι ήταν προτιμότερο να εφαρμοστεί το shock therapy σε χώρες με κακές αρχικές συνθήκες και η σταδιακή μετάβαση σε αυτές με ευνοϊκό μακροοικονομικό περιβάλλον. Ενώ όμως η επιλογή της μεθόδου μπορεί να ήταν σωστή, η διαχείριση της πορείας της μετάβασης καθόρισε την τελική της έκβαση.

Τα κοινά γνωρίσματα των Βαλκανίων

Οι επιδόσεις των βαλκανικών οικονομιών, οι οποίες είχαν ακολουθήσει τη στρατηγική των βαθμιαίων μεταρρυθμίσεων, ήταν σαφώς κατώτερες των αντίστοιχων των χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης οι οποίες επεδίωξαν ταχύτερη μετάβαση (*shock therapy*). Υπάρχουν σοβαρές ιστορικές, πολιτισμικές, γεωγραφικές και πολιτικές διαφορές μεταξύ των βαλκανικών και των κεντρικών και ανατολικών ευρωπαϊκών χωρών, αλλά δεν είναι επαρκείς για να εξηγήσουν τις ανεπαρκείς οικονομικές τους επιδόσεις. Υπάρχουν πέντε σημαντικότεροι παράγοντες που είναι κοινοί στις χώρες αυτές και θα πρέπει να ληφθούν υπ' όψιν για την ανάλυση των κακών οικονομικών επιδόσεων των Βαλκανίων.

Αναφέρεται συχνά ότι χώρες που είχαν κάποια εμπειρία ή πειραματιστηκαν με καπιταλιστικές ή μεικτές οικονομικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις, αποδέχτηκαν πιο εύκολα τα μέτρα για την οικονομική μετάβαση ή κατάφεραν να ορθοποδήσουν σε μικρότερο χρονικό διάστημα από τους εταίρους τους. Πράγματι, στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη υπήρξε μια σύντομη μεταβατική περίοδος στη δεκαετία του 1980 κατά την οποία η εξουσία πέρασε είτε από την παλαιά ηγεσία στη νεότερη γενιά των μεταρρυθμιστών κομμουνιστών (Ουγγαρία) ή των αντιμεταρρυθμιστών (Τσεχοσλοβακία). Σε άλλες περιπτώσεις, όπως στην Πολωνία, οι κομμουνιστές που διατηρούσαν την εξουσία με στρατιωτικό νόμο και με την απειλή της σοβιετικής παρέμβασης αναγκάστηκαν να τη μοιραστούν με τους αντιπολιτευόμενους. Οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις που επιβλήθηκαν αυτήν την περίοδο υπόκεινταν σε σκληρούς πολιτικούς περιορισμούς οι οποίοι απέτρεψαν την πραγματική μετάβαση στην οικονομία της ελεύθερης αγοράς. Η αποτυχία αυτών των πολιτικών είχε αποδείξει στις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης ότι ο αγοραίος σοσιαλισμός ή οι μεικτές λύσεις και οι ημιτελείς μεταρρυθμίσεις δεν ήταν βιώσιμες. Το ίδιο συνέβη και στη Γιουγκοσλαβία, στην οποία ο οικονομικός μαρασμός επιδεινώθηκε μετά τα αποτυχημένα και ημιτελή μέτρα των αρχών της δεκαετίας του 1980, ακριβώς μετά τον θάνατο του Τίτο.

Γι' αυτούς τους λόγους, οι μεταρρυθμίσεις στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη εφαρμόστηκαν με κύρος και συνέπεια στα αρχικά στάδια αμέσως μετά την κατάρρευση του κομμουνισμού, με αποτέλεσμα να είναι κατ' ουσίαν μη αναστρέψιμες ακόμη και πριν από την οριστική διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης. Καμία από τις χώρες της Βαλκανικής δεν είχε μια καθαρή μεταβατική περίοδο μεταξύ της κατάρρευσης του κομμουνισμού και της έναρξης της μετακομμουνιστικής εποχής. Έτσι λοιπόν, οι πρώην κομμουνιστές κατά-

φεραν να διατηρήσουν σημαντική δύναμη και επιρροή στα αρχικά στάδια του μετακομμουνισμού, συχνά με μεγάλη εκλογική υποστήριξη. Αυτό επέβαλε σοβαρούς περιορισμούς στην ταχύτητα της μετάβασης και συνέβαλε στη μεγαλύτερη απροθυμία από το ΔΝΤ και άλλους οργανισμούς να παρέχουν οικονομική βοήθεια και να εμπλακούν σοβαρά στη μεταβατική διαδικασία.

Η ανικανότητα των χωρών της Βαλκανικής να επιτύχουν την ολική πολιτική ρήξη με το παρελθόν στα κρίσιμα πρώτα στάδια της μεταβατικής διαδικασίας και να επιδιώξουν τη μετάβαση με κύρος και συνέπεια είναι ο σημαντικότερος παράγοντας που τις διαφοροποιεί από αυτές της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης. Η διατήρηση δε πολλών αξιωματούχων της πρώην *noменκлатура* σε θέσεις κλειδιά στον κρατικό μηχανισμό, καθώς και η εμφάνιση πολιτικών ομάδων που κάλυπταν τα προσωπικά τους οφέλη με συγκεκριμένα οικονομικά μέτρα δημιούργησε μια κατάσταση στην οποία κάθε επόμενη προσπάθεια για μεταρρύθμιση κατέληγε ημιτελής και στην ουσία επέφερε την απώλεια της λαϊκής εμπιστοσύνης στην κρατική μηχανή.

Ο δεύτερος σημαντικότερος κοινός παράγοντας ήταν η επίδραση του πολέμου στο Κοσσυφοπέδιο. Η σχετικά ειρηνική κατάρρευση του κομμουνισμού στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη καθώς και η αναίμακτη δημιουργία νέων κρατών ήταν σημαντική για τη διατήρηση της ώθησης της ανάπτυξης και της ευημερίας. Εκτός από τον πόλεμο στη Βοσνία στις αρχές της δεκαετίας του 1990, ο οποίος ήταν φυσικό να καθυστερήσει την αναγέννηση της οικονομίας των χωρών που μετείχαν άμεσα σε αυτόν τον πόλεμο, μια δεύτερη κρίση επηρέασε έμμεσα όλες τις χώρες της Βαλκανικής. Η κρίση στο Κοσσυφοπέδιο στα τέλη της δεκαετίας του 1990, εμφανίστηκε σε μια χρονική περίοδο στην οποία και η Νοτιοανατολική Ευρώπη αντιμετώπιζε σημαντικά οικονομικά προβλήματα και το παγκόσμιο πολιτικό και οικονομικό στερέωμα επιδεινωνόταν διαρκώς. Οι πολεμικές συγκρούσεις επηρέασαν τις οικονομίες της περιοχής με ποικίλους τρόπους.

Μια εκ των σημαντικότερων επιβαρύνσεων της κρίσης του Κοσσυφοπεδίου ήταν η δημιουργία ενός ρεύματος προσφύγων τόσο από τη σερβική όσο και από την αλβανόφωνη μεριά. Ο προσωρινός εκτοπισμός των προσφύγων και η διαμονή τους εκτός Κοσσυφοπεδίου έθεσε επιπλέον βάρη στις ήδη βεβαρυμένες κοινωνικές και οικονομικές υποδομές των γειτονικών χωρών, ειδικά στην ΠΓΔΜ και την Αλβανία –που μαζί φιλοξένησαν περί τους 700.000 πρόσφυγες στο αποκορύφωμα της κρίσης. Δυστυχώς, η ελάχιστη ανθρωπιστική βοήθεια που προσέφερε η διεθνής κοινότητα και οι γειτονικές χώρες, ανάγκασε τις χώρες αυτές να αναλάβουν σχεδόν εξ ολοκλήρου τη φιλοξενία των προσφύγων προκαλώντας σε πολλές περιπτώσεις αλλοιώσεις στη δημογραφική εικόνα τους και δημιουργώντας περαιτέρω αστάθεια, πράγ-

μα που οδήγησε και στη μείωση των ξένων κεφαλαίων και επηρέασε και την πιστοληπτική αξιοπιστία των χωρών αυτών.

Οι περισσότερες οικονομίες που συνόρευαν με την τότε Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας υπέστησαν σημαντικές διαταραχές στην ομαλή μεταφορά των εμπορευμάτων τους. Τα μειωμένα έσοδα από την έλλειψη εξαγωγών, τα υψηλότερα έξοδα λόγω των απαραίτητων εισαγωγών και σε πολλές περιπτώσεις η εκτροπή του εμπορίου, ασκούσαν πίεση στους τρέχοντες κρατικούς λογαριασμούς των χωρών όλης γενικά της περιοχής. Για παράδειγμα, η απώλεια της Γιουγκοσλαβικής αγοράς είχε σημαντική επίδραση στην ΠΓΔΜ. Οι περισσότερες χώρες της περιοχής συνεχίζουν να επηρεάζονται ακόμη και σήμερα από τη διακοπή των εμπορικών μεταφορικών οδών. Ο Δούναβης και οι σερβικοί οδικοί και σιδηροδρομικοί άξονες αποτελούσαν σημαντικές διόδους από τη Νοτιοανατολική προς τη Δυτική Ευρώπη, που παρέμενε ο κύριος εμπορικός εταίρος για τις περισσότερες χώρες της περιοχής. Υπολογίζεται ότι ο αποκλεισμός της Σερβίας αύξησε τα μεταφορικά έξοδα κατά 50% για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Έτσι λοιπόν δικαιολογείται και η αδυναμία προσέγγισης των δυτικών αγορών που ήταν ζωτικής σημασίας για την ανάπτυξη της βιομηχανίας και την αύξηση της ανταγωνιστικότητας των βαλκανικών επιχειρήσεων.

Εκτός αυτού, η αβεβαιότητα που προκλήθηκε από την κρίση στο Κοσσυφοπέδιο είχε δυσμενές αποτέλεσμα στην επενδυτική και καταναλωτική εμπιστοσύνη στο εσωτερικό των χωρών, πράγμα το οποίο επηρέασε αρνητικά την κατανάλωση και τις άμεσες ξένες επενδύσεις. Αρχικά η διαμάχη διέκοψε τη διαθεσιμότητα των κεφαλαίων για δανεισμό σε ορισμένες χώρες που βρισκόνταν στο στάδιο της μετάβασης. Οι ρυθμοί ανάπτυξης υπέστησαν σημαντική πτώση εξαιτίας της απώλειας των εξαγωγών καθώς και λόγω της πτώσης στην υποδοχή τουριστών. Είναι σημαντικό να τονίσουμε σε αυτό το σημείο ότι εκτός από τα κοινά χαρακτηριστικά γνωρίσματα, εμπειρίες και αντιδράσεις που είχαν οι χώρες αυτές προς την οικονομική μεταρρύθμιση, υπήρχαν και άλλες ιδιαίτερες συγκυρίες, οι οποίες καθιστούσαν την οικονομική μετάβαση ακόμη δυσκολότερη.

Ο τρίτος παράγοντας αφορά τα χαμηλότερα επίπεδα της εκβιομηχάνισης στην αυγή του κομμουνισμού. Οι βαλκανικές οικονομίες χαρακτηρίζονταν από χαμηλά επίπεδα εκβιομηχάνισης που επιτεύχθηκαν κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου και από μεγαλύτερη εξάρτηση από τη γεωργία ως μέσον απασχόλησης. Στην ίδια περίοδο οι περισσότερες χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης είχαν περάσει από μια μικρή βιομηχανική επανάσταση με την ανάπτυξη ορισμένων σημαντικότερων βιομηχανιών. Η μεταπολεμική σταλινική πολιτική της βεβιασμένης εκβιομηχάνισης των χωρών της Βαλ-

κανικής προκάλεσε μια απόκλιση από το ακολουθούμενο μέχρι τότε οικονομικό μοντέλο ανάπτυξης το οποίο βασιζόταν σε ένα μακροπρόθεσμο ανταγωνιστικό πλεονέκτημα των βαλκανικών κρατών (σε αντίθεση με την Ανατολική και Κεντρική Ευρώπη). Δηλαδή, ενώ στις άλλες χώρες είχε ολοκληρωθεί η φάση της αγροτικής οικονομίας και είχαν εμφανίσει συγκροτικά πλεονεκτήματα στην παραγωγή άλλων αγαθών, τα Βαλκάνια δεν ακολούθησαν τη φυσιολογική μετάβαση από την αγροτική στη βιομηχανική φάση. Αυτό υπονοεί ότι στα αρχικά στάδια της μετάβασης θα ήταν απαραίτητη μια μεγαλύτερη πτώση στη βιομηχανική παραγωγή προτού η οικονομία μπορέσει να υιοθετήσει ένα σταθερό πρότυπο ανάπτυξης που θα βασιζόταν στη ζήτηση. Το γεγονός αυτό αντικατοπτρίστηκε στην ταχεία κατάρρευση της βιομηχανικής παραγωγής στα Βαλκάνια, σε σχέση με την Ανατολική και Κεντρική Ευρώπη, αφού ο δευτερογενής τομέας της οικονομίας ήταν επιβαρυντικός, μη αποδοτικός και μη ανταγωνιστικός, καθώς και στη σχετικά ταχύτερη επαναφορά του γεωργικού τομέα και της παραγωγής στα προηγούμενα, πριν από το 1989, επίπεδα.

Ο τέταρτος παράγοντας που οδήγησε στη μικρή επιτυχία της οικονομικής μετάβασης ήταν τα χαμηλά εισοδήματα στην έναρξη της μεταβατικής περιόδου, δηλαδή στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Το κατά κεφαλήν εισόδημα μιας χώρας και η αύξησή του εξαρτώνται από μια αλυσίδα συγκυριών που ξεκινά από την πειθαρχία στη νομισματική και δημοσιονομική πολιτική της χώρας. Οι οικονομίες των Βαλκανίων απέτυχαν σε αυτό το πρώτο βήμα: λόγω της επιδιωκόμενης χαλαρής δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής δεν κατάφεραν στην ουσία να σταθεροποιήσουν τις συναλλαγματικές ισοτιμίες των εθνικών τους νομισμάτων με τα ισχυρά διεθνή νομίσματα, τουλάχιστον μέσα σε ένα με δύο χρόνια από την εκκίνηση της οικονομικής μετάβασης. Η δε απελευθέρωση των τιμών σε συνδυασμό με τη μετατρεψιμότητα του εθνικού νομίσματος με υποτιμημένη ισοτιμία είχε σημαντικές επιπτώσεις στο λαϊκό βιοτικό επίπεδο, αφού σε καθημερινή βάση η αγοραστική δύναμη του κατά κεφαλήν εισοδήματος εξαϊλωνόταν. Στις χώρες με παρωχημένο απόθεμα κεφαλαίου οι επιπτώσεις του συνδυασμού αυτού ήταν μεγαλύτερες και στην περίπτωση των Βαλκανίων είχαν ως αποτέλεσμα χαμηλότερα εισοδήματα στα αρχικά στάδια της μετάβασης.

Ο πέμπτος παράγοντας που θα πρέπει να ληφθεί υπ' όψιν είναι η δυσμενής γεωγραφική τοποθεσία των Βαλκανίων και τα προβλήματα προώθησης των εξαγωγών στη Δύση, τα οποία αυτή δημιουργούσε. Η σχετική αποτυχία της οικονομίας των Βαλκανίων να διεισδύσει στις δυτικές αγορές βιομηχανικών προϊόντων μπορεί να αποδοθεί πρώτον στην κατάρρευση της βιομηχανικής παραγωγής και ποιότητας, δεύτερον, στο σχετικά χαμηλότερο

επίπεδο ανάπτυξης και στην έλλειψη ανταγωνιστικότητας των βιομηχανικών εξαγωγών και τρίτον, στην έλλειψη ξένων και τοπικών επενδύτων. Ωστόσο, οι ίδιες καταστάσεις παρατηρήθηκαν αρχικά και στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη. Επομένως, αυτό ενισχύει την άποψη ότι η λιγότερο ευνοϊκή γεωγραφική θέση των Βαλκανίων σε σύγκριση με τις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης έπαιξε σημαντικό ρόλο. Η απόσταση των χωρών της Βαλκανικής από τη Δυτική Ευρώπη δεν καθιστούσε τα προϊόντα τους ιδιαίτερα ελκυστικά για την ευρωπαϊκή αγορά. Έτσι λοιπόν, το κατά κεφαλήν επίπεδο των βαλκανικών εξαγωγών προς τη Δύση και ιδιαίτερα το επίπεδο των εξαγωγών των βιομηχανικών προϊόντων ήταν σημαντικά χαμηλότερο από αυτό της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης.

Πού οφείλονται λοιπόν οι κακές επιδόσεις;

Στο θέμα της μετάβασης μπορούμε να διαχωρίσουμε τις χώρες του πρώην Ανατολικού Μπλοκ βάσει των οικονομικών τους επιδόσεων σε δύο ομάδες: στις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης και στις χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Σύμφωνα με τους οικονομικούς δείκτες, η οικονομική ανάκαμψη ήταν ταχύτερη και σταθερότερη στην πρώτη ομάδα, ενώ η δεύτερη ομάδα υπέφερε από σημαντικές περιόδους ύφεσης και ασταθούς ανάπτυξης. Το ερώτημα ωστόσο παραμένει: ποια είναι εκείνα τα στοιχεία που ήταν παρόντα στα Βαλκάνια και απέτρεψαν την επιτυχή έκβαση της οικονομικής μετάβασης;

Συνήθως οι λόγοι που αναφέρονται είναι αμφισβητούμενοι γιατί στηρίζονται σε γενικολογίες και στερεότυπα τα οποία δεν είναι εύκολο να τεκμηριωθούν. Πολλοί θεωρούν ότι λόγω του εξισωτικού αποτελέσματος του κομμουνισμού στην κοινωνία και στην οικονομία, τα Βαλκάνια παρέμειναν υπανάπτυκτα και γι' αυτό οι οικονομίες τους δεν έχουν επανέλθει ακόμη στα επίπεδα παραγωγής του 1989, αλλά είναι σημαντικά χαμηλότερα. Θεωρούν λοιπόν ότι υπάρχει μια παράδοση εχθρότητας προς την οικονομία της ελεύθερης αγοράς επειδή δεν έδειξαν άμεσα την ικανότητα ανάπτυξης δυναμικών δομών της αγοράς όπως συνέβη στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη. Βέβαια σκόπιμα παραλείπεται το γεγονός ότι υπό το καθεστώς του κομμουνισμού τέτοιες ικανότητες ήταν ιδιαίτερα περιορισμένες. Τέλος, αναφέρεται το επιχείρημα της ελλειπούς πολιτισμικής ικανότητας διατήρησης των καπιταλιστικών δομών. Αυτό το επιχείρημα βασίζεται στη συλλογική παράδοση που είναι παρούσα στα Βαλκάνια λόγω του οθωμανικού παρελθόντος. Βέβαια, το τελευταίο επιχείρημα, ενώ είναι ιστορικό, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως επαρκής εξήγηση γιατί δεν υπάρχει άμεση αρνητική σύνδεση

συλλογικότητας και οικονομικής ανάπτυξης.

Θεωρούμε ότι υπάρχουν πιο πιθανές εξηγήσεις που στο άρθρο αυτό θα προσπαθήσουμε να τις αναλύσουμε. Η πρώτη από αυτές έχει να κάνει με τις αρχικές συνθήκες των χωρών αυτών. Η Νοτιοανατολική Ευρώπη μετά την κατάρρευση των σοσιαλιστικών καθεστώτων βρέθηκε σε δεινότερες αρχικές συνθήκες από ό,τι η Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη, όχι όσον αφορά τα συνολικά επίπεδα της οικονομίας αλλά σε σχέση με τις δομές της οικονομίας: η Νοτιοανατολική Ευρώπη είχε παράδοση στη γεωργική οικονομία, και έτσι μεγάλο μέρος της βαριάς βιομηχανίας κατέληξε ως επιβάρυνση στην οικονομική αναδιάρθρωση. Δεύτερον, τα Βαλκάνια ακολούθησαν λανθασμένη οικονομική πολιτική, δηλαδή σταδιακή μεταρρύθμιση με μια μικρή δόση shock therapy. Επομένως, δεν ήταν απλά θέμα βραδύτερης οικονομικής μετάβασης επειδή οι χώρες ήταν οικονομικά υπανάπτυκτες, αλλά ανύπαρκτης μετάβασης. Η ασυνέπεια και η ασυνέχεια στις οικονομικές μεταρρυθμίσεις είχαν ως αποτέλεσμα να υποφέρουν οι χώρες αυτές από υψηλό πληθωρισμό και ελλείμματα καθώς και από συνεχείς νομισματικές υποτιμήσεις. Τρίτον, σε σχέση με την Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη, τα Βαλκάνια δεν εμφάνισαν καμία αύξηση στις εξαγωγές τους. Η απόσταση από τις δυτικοευρωπαϊκές αγορές, η λιγότερο ευνοϊκή οικονομική μεταχείριση από την Ευρωπαϊκή Ένωση σε σχέση με τις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, καθώς και η καθυστέρηση της ΕΕ να τους δώσει status τελωνειακής σύνδεσης ή υποψήφιας προς ένταξη χώρας δεν βοήθησαν στον επαναπροσανατολισμό της παραγωγής και του εμπορίου στα Βαλκάνια και απέτρεψαν την εισροή των ξένων κεφαλαίων στις χώρες αυτές. Τέλος, μεγάλο χτύπημα για τις οικονομίες της Βαλκανικής ήταν οι γιουγκοσλαβικοί πόλεμοι οι οποίοι έφεραν σημαντικά αρνητικά αποτελέσματα και στις γειτονικές χώρες, αφού η διακοπή της διέλευσης των εμπορευμάτων κατέστρεψε τη συνέχεια των εμπορικών οδών.

Απόρροια όλων αυτών των στοιχείων ήταν το είδος των μέτρων που ελήφθησαν στις χώρες των Βαλκανίων. Έτσι, μερικά από τα γενικά στοιχεία της οικονομικής μετάβασης που παρατηρήθηκαν στα Βαλκάνια περιλαμβάνουν τη μερική απελευθέρωση των τιμών, συμπεριλαμβανομένης της σταδιακής μείωσης των ελέγχων των τιμών και των επιδοτήσεων των τιμών λιανικής. Ακόμη περιλαμβάνουν τη συνέχιση των διαφόρων μέτρων για την προστασία των κρατικών βιομηχανιών από τις δυνάμεις της ελεύθερης αγοράς, καθώς και μια απροθυμία να τεθούν οι επιχειρήσεις υπό αυστηρούς προϋπολογιστικούς περιορισμούς. Έτσι λοιπόν, οι προβληματικές κρατικές επιχειρήσεις ενισχύονταν οικονομικά μέσω της παραγραφής των χρεών είτε της αποπληρωμής τους από το ίδιο το κράτος.

Παρατηρήθηκαν επίσης βραδύτερα βήματα στις χρηματοοικονομικές μεταρρυθμίσεις και στην αναδιάρθρωση της οικονομίας. Έτσι ακολουθήθηκε χαλαρότερη νομισματική πολιτική, η οποία είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία υψηλών δημοσιονομικών ελλειμμάτων ή τη γιγάντωση των κρατικών πιστώσεων για τη διαγραφή των εταιρικών χρεών, δυσκολίες στην επιβολή θετικών πραγματικών επιτοκίων, καθώς και ένα ασαφές συναλλαγματικό καθεστώς με περιορισμένες ή αντιφατικές προσπάθειες για την εισαγωγή της εσωτερικής μεταρρεψιμότητας του εθνικού νομίσματος. Γενικά, οι αγορές των Βαλκανίων υπέστησαν περισσότερες διοικητικές παρεμβάσεις και έχουν ρυθμιστεί από την ελεύθερη διαμόρφωση των τιμών σε μικρότερο βαθμό από ό,τι οι αντίστοιχες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, πράγμα που συνέβαλε στη συνεχή εμφάνιση μιας οικονομίας ελλείψεων.

Όλες οι βαλκανικές οικονομίες έχουν εφαρμόσει πολιτικές σχετικά με την ανακατανομή της αγροτικής γης, η οποία βρισκόταν υπό καθεστώς συλλογικής ιδιοκτησίας και εκμετάλλευσης. Η ανακατανομή επέφερε άμεσα κέρδη στην ποσότητα παραγωγής, όμως η μεταγενέστερη δομή των αγροτικών κλήρων κατέληξε σε έναν μεγάλο αριθμό μικρών αγροτεμαχίων –πράγμα το οποίο αντιτίθεται στις αγροτικές επενδύσεις και στην ανάπτυξη μιας αγροτικής οικονομίας που βασίζεται στην ελεύθερη αγορά. Ταυτόχρονα, οι τίτλοι κυριότητας των αγροτεμαχίων παρέμειναν σε σύγχυση και εμπόδιζαν την παγίωση των αγροτικών κλήρων. Οι πρώην κεντρικά σχεδιαζόμενες οικονομίες των Βαλκανίων αντιμετώπισαν μικρότερη πτώση στο ΑΕΠ αλλά ταχύτερη πτώση στη βιομηχανική τους παραγωγή τα πρώτα χρόνια της μετάβασης σε σχέση με την Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη. Όμως, παρά τις ευνοϊκότερες συνθήκες, ήταν λιγότερο επιτυχείς στον έλεγχο και τον περιορισμό του πληθωρισμού. Επίσης, τα ποσοστά ανεργίας αυξήθηκαν ταχύτερα από τα αντίστοιχα της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης.

Οι ιδιαίτερες συγκυρίες των χωρών της Βαλκανικής

Είναι απαραίτητο να επισημάνουμε ότι και μεταξύ των χωρών της Βαλκανικής δεν υπήρχε ομοιογένεια. Έτσι για παράδειγμα, η Γιουγκοσλαβία θεωρούνταν μία από τις πλέον αναπτυγμένες υλικοτεχνικά χώρες του Ανατολικού Μπλοκ. Βέβαια, εντός της ίδιας της χώρας υπήρχε ένα σημαντικό χάσμα πλούτου μεταξύ βορρά και νότου, με τις δημοκρατίες του νότου να παρασιτούν εις βάρος των δημοκρατιών του βορρά (σύμφωνα με τα ποσοστά συμμετοχής στο εθνικό ΑΕΠ). Στη μέση του φάσματος βρίσκονταν η Ρουμανία με τη Βουλγαρία, ενώ στη χειρότερη θέση ήταν η Αλβανία, που παραμένει και η φτωχότερη χώρα της ευρωπαϊκής ηπείρου.

Η Αλβανία ήταν αδύνατο να ακολουθήσει μια ταχεία στρατηγική μετάβασης στην οικονομία της ελεύθερης αγοράς την επομένη της κατάρρευσης του υπαρκτού σοσιαλισμού στο Ανατολικό Μπλοκ. Επιπλέον δεν κατάφερε ποτέ να αποκοπεί ολοκληρωτικά από το παρελθόν της, στα πρωταρχικά στάδια της μεταβατικής περιόδου. Η μεγάλη εξάρτησή της από τις σοβιετικές εισροές ενέργειας και πρώτων υλών καθώς και τις σοβιετικές αγορές για την προώθηση της βιομηχανικής της παραγωγής, συνέβαλε στη συγκριτικά μεγαλύτερη πτώση της ζήτησης της βιομηχανικής παραγωγής μετά την κατάρρευση της Κομεκόν. Ενδεικτικά, η Αλβανία είχε χάσει περίπου τα 2/5 του συνολικού ΑΕΠ από τα επίπεδα του 1989, μεταξύ 1990 και 1992, ενώ μέχρι το 1993 η βιομηχανική παραγωγή βρισκόταν στο ¼ αυτής του 1989. Ο δε πληθωρισμός εμφάνιζε τριψήφιες ενδείξεις έως το 1992 και διψήφιες μέχρι πρόσφατα.

Η γενική οπισθοδρόμηση της χώρας, η έλλειψη υποδομών και η απουσία κοινωνίας πολιτών έκανε τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις δυσκολότερες, ενώ τα υψηλά επίπεδα ανεργίας και το προηγούμενο απομονωτικό καθεστώς ώθησε τους ανειδίκευτους εργάτες να μεταναστεύσουν στη γειτονική Ελλάδα και αλλού. Ενδεικτικά, η ανεργία στο απώγειο της οικονομικής κατάρρευσης το 1992 είχε αγγίξει το 26,5%, πράγμα που ήταν φυσικό να οδηγήσει στην αναζήτηση καλύτερων συνθηκών ζωής αμέσως μετά το άνοιγμα των συνόρων με την Ελλάδα. Ωστόσο, παρά το μεγάλο κύμα μετανάστευσης, η Αλβανία συνέχιζε να εμφανίζει υψηλά ποσοστά ανεργίας. Η οικονομική πορεία της χώρας χειροτέρευε περισσότερο μετά το 1997 με την εκμετάλλευση της οικονομικής ένδειάς της προς όφελος του κυβερνητικού σχήματος Μπερίσα, που οδήγησε την Αλβανική οικονομία στη χρεοκοπία έπειτα από την κατάρρευση του σχεδίου των οικονομικών πυραμίδων.

Η Βουλγαρία και η Ρουμανία βρίσκονταν σε πολύ καλύτερη θέση από την Αλβανία. Ωστόσο, και οι δύο χώρες αντιμετώπισαν πολλά προβλήματα τόσο στον σχεδιασμό όσο και στην εφαρμογή των οικονομικών μεταρρυθμίσεων. Όσον αφορά τη μακροοικονομική σταθεροποίηση, η Βουλγαρία βρισκόταν μπροστά από τα υπόλοιπα Βαλκάνια στη δεκαετία του 1990, αλλά ακόμη πολύ πίσω από τις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης. Όσον αφορά τις ιδιωτικοποιήσεις, κινήθηκε πολύ αργά χωρίς συγκεκριμένο προσανατολισμό χάνοντας σημαντικό χρόνο και επιτρέποντας την υποτίμηση του κρατικού κεφαλαίου και των περιουσιακών στοιχείων. Μέχρι το 1997, σύμφωνα με την Υπηρεσία Ιδιωτικοποιήσεων της Βουλγαρίας, είχαν ολοκληρωθεί περί τις 1641 ιδιωτικοποιήσεις επιχειρήσεων διαφόρων μεγεθών. Είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι στην περίοδο 1998-1999 ολοκληρώθηκαν συνολικά άλλες 1334 συμφωνίες. Η καθυστέρηση όμως στην ιδιωτικοποίηση

στην πρώτη πενταετία της οικονομικής μετάβασης κατέστησε πολλές από αυτές τις επιχειρήσεις μη αποδοτικές και μη ανταγωνιστικές και περιόρισε τη συμμετοχή ξένων στρατηγικών επενδύτων στον ιδιωτικό τομέα. Τέλος, μέχρι το 1997, δεν είχε επιτευχθεί η υγιής ανάπτυξη του ιδιωτικού τομέα. Σύμφωνα με τα στοιχεία, έως το 1997 ο ιδιωτικός τομέας αποτελούνταν κατά 94% από εταιρείες που απασχολούσαν ένα έως εννέα άτομα, οι οποίες κάλυπταν το 30,6% του εργατικού δυναμικού. Είναι λοιπόν σαφές ότι ο ιδιωτικός τομέας κυριαρχούνταν από μικρές εταιρείες με μικρές προοπτικές βιωσιμότητας και ότι ένα μεγάλο ποσοστό απασχολούνταν ακόμη σε κρατικές επιχειρήσεις.

Στη Βουλγαρία δεν υπήρξε μια καθαρή διαχωριστική γραμμή μεταξύ σταθεροποιητικής πολιτικής και δομικών μεταρρυθμίσεων. Οι αποτυχημένες ιδιωτικοποιήσεις ή αναδιαρθρώσεις των κρατικών εταιρειών ώθησαν πολλές από αυτές στη χρεοκοπία. Εκτός των άλλων, το πρόβλημα του προϋπολογισμού οξύνθηκε κατά τη διάρκεια των προσπαθειών για τη χρηματοδότηση ενός πολύπλοκου και φιλόδοξου προγράμματος κτηματικών μεταρρυθμίσεων. Παρ' όλο που η οικονομία εμφάνισε ορισμένα σημάδια ανάκαμψης, με την κατάρρευση ενός ακόμη συστήματος πυραμίδων το 1995, η Βουλγαρία βρέθηκε σε οικονομική κρίση. Οι κυβερνήσεις γενικά δεν χειρίστηκαν το θέμα των διαρθρωτικών αλλαγών με συνοχή και συνέπεια και η κοινή γνώμη έχασε την εμπιστοσύνη της σε κάθε μετέπειτα φιλόδοξο κυβερνητικό πρόγραμμα και έγινε καχύποπτη όσον αφορά την εξουσία.

Ένας σημαντικός παράγοντας που είχε επηρεάσει θετικά τις χώρες της Ανατολικής και Κεντρικής Ευρώπης ήταν και η επικείμενη ένταξή τους στην ΕΕ. Στην περίπτωση της Βουλγαρίας, η οποία υπέβαλε αίτηση για ένταξη τον Δεκέμβριο του 1995, οι προϋποθέσεις που τέθηκαν προκειμένου να γίνει δεκτή στην Ευρωπαϊκή Ένωση δεν κατάφεραν να προσδώσουν την απαραίτητη πολιτική ώθηση για οικονομικές μεταρρυθμίσεις και η ανευθυνότητα των κυβερνήσεων να ικανοποιήσουν τα κοινοτικά κριτήρια έχει προκαλέσει δυσφορία στην κοινή γνώμη σχετικά με τον ευρωπαϊκό προσανατολισμό της χώρας. Δυστυχώς, και η συμμετοχή της ως πλήρες μέλος της ΕΕ θα απαιτήσει αντίστοιχα νέες πολιτικές και οικονομικές μεταρρυθμίσεις που λόγω της ήδη παρατεταμένης μεταβατικής διαδικασίας μπορεί να γίνουν αντιδημοφιλείς. Τους ίδιους κινδύνους αντιμετώπισε και η Ρουμανία.

Οι αποτυχημένες προσπάθειες για έλεγχο του υπερπληθωρισμού στη Ρουμανία, στα πρωταρχικά στάδια μετά την απελευθέρωση των τιμών και την προσαρμογή των σχετικών τιμών αντικατόπτριζαν τις θεμελιώδεις αδυναμίες των μεταρρυθμίσεων. Οι συνεχιζόμενοι χαλαροί προϋπολογιστικοί περιορισμοί και οι μονοπωλιακές θέσεις στην αγορά δημιούργησαν κρατικές επιχειρήσεις που έμεναν ιδιαίτερα ανεπηρέαστες στις αλλαγές των σχετικών

τιμών. Η κατάσταση αυτή οδήγησε σε μια ασθενή αντίδραση της προσφοράς στις διακυμάνσεις των τιμών. Το αυξημένο κόστος παραγωγής μεταβιβάστηκε στους καταναλωτές, πράγμα το οποίο επέφερε πληθωρισμό. Η έλλειψη λειτουργικών αγορών κεφαλαίου και ο περιορισμός των πιστώσεων ήταν τα σημαντικότερα προβλήματα στην οικονομική αναδιάρθρωση και στην ανάπτυξη των ιδιωτικών επιχειρήσεων. Γενικά φαίνεται ότι η περίοδος ανάπτυξης του 1993-1996 δεν ήταν αρκετή για να δώσει την απαραίτητη ώθηση στη ρουμανική οικονομία. Έτσι, από το 1997 η χώρα αντιμετώπισε μια δεύτερη οικονομική κατάρρευση, ισάξια της πρώτης κρίσης μετά την πτώση του Τσαουσέσκου. Η χώρα υπέφερε από υπερπληθωρισμό, ο οποίος έφτασε το 256,1% στην κορύφωση της πρώτης κρίσης το 1993 και το 154,8% στην κορύφωση της δεύτερης κρίσης του 1997.

Η ώθηση για αλλαγή μετά την επανάσταση του 1989 δεν χρησιμοποιήθηκε ορθά από την κυβέρνηση Ιλιέσκου: η νέα κυβέρνηση του 1989 είχε μια μοναδική ευκαιρία να γυρίσει μια νέα σελίδα και να δημιουργήσει ένα γενικά ευνοϊκό οικονομικό, κοινωνικό και θεσμικό περιβάλλον για τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις και την ταχεία ανάπτυξη. Τα καθεστώτα εξουσίας μετά την πτώση του Τσαουσέσκου απέτυχαν σε σημαντικό βαθμό να διεξαγάγουν επαρκείς θεσμικές μεταρρυθμίσεις και να αποπολιτικοποιήσουν την οικονομία. Γενική πρακτική των κυβερνήσεων αυτών ήταν η μετάδοση φοβίας προς τον λαό σχετικά με το κόστος και την περίπτωση αποτυχίας των οικονομικών μεταρρυθμίσεων καθώς και με την πιθανή ανεργία. Η συνεχιζόμενη μακροοικονομική αστάθεια μπορεί να θεωρηθεί και ως ένα αποτέλεσμα αυτών των αποτυχιών. Η απουσία μιας συνεχούς στρατηγικής μεταρρυθμίσεων φάνηκε στην αποτυχία να εκμεταλλευτούν τη δυναμική που υπήρχε για την αύξηση της αποδοτικότητας και της βιωσιμότητας των κρατικών επιχειρήσεων, στην πτώση του ρυθμού ανάπτυξης του ιδιωτικού τομέα και στην ανάπτυξη της γεωργίας. Βέβαια, όπως προαναφέρθηκε, η Ρουμανία αντιμετώπισε και αντιμετωπίζει τον ίδιο κίνδυνο με τη Βουλγαρία σχετικά με την επικείμενη ένταξη της στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

* * *

Παρ' ότι η Γιουγκοσλαβία ήταν φαινομενικά η περισσότερο ανεπτυγμένη χώρα των κομμουνιστικών Βαλκανίων, υπήρχαν σοβαρά προβλήματα στη δομή του ίδιου του κράτους τα οποία επισκίασαν την επιτυχή έναρξη της μεταβατικής περιόδου. Η γιουγκοσλαβική οικονομία αντιμετώπισε βαθιά και μακρά κρίση κατά τη δεκαετία του 1980. Η κρίση χαρακτηρίστηκε από διαιωνιζόμενα προβλήματα στον κρατικό ισολογισμό, πτωχική παραγωγή και παραγωγικότητα, επίμονες πληθωριστικές πιέσεις και ένα γιγάντιο πρόβλημα εξωτερικού χρέους. Μετά την κατάρρευση του κομμουνισμού, εμφανίστηκε

μια σωρεία προβλημάτων. Οι δημοκρατίες που ενδιαφέρονταν λιγότερο για αλλαγή ή αυτές που μπορούσαν να επιβάλλουν τις επιλογές τους στις υπόλοιπες προσδιόρισαν την ταχύτητα και την κατεύθυνση της μετάβασης, για όλη την ομοσπονδία. Η πολυπλοκότητα της συγκεκριμένης πολιτικής επέβαλε μεμονωμένες ενέργειες από τις συστατικές δημοκρατίες και οι εθνικιστικές τάσεις απαιτούσαν ένα «νέο ξεκίνημα». Έτσι, η πρώην Γιουγκοσλαβία εμφάνισε ελλείψεις στην κοινωνική συναίνεση σχετικά με τη μετάβαση και τη σταθεροποίηση της οικονομίας.

Η μεγαλύτερη συστατικά δημοκρατία λοιπόν, καθόρισε την πραγματική τροχιά της μεταβατικής διαδικασίας καθώς και την ταχύτητα εφαρμογής των μεταρρυθμίσεων. Η Σερβία έδειξε μικρό ενδιαφέρον για τη μετάβαση και ειδικά για την εφαρμογή της οικονομίας της ελεύθερης αγοράς και τους αυστηρούς προϋπολογιστικούς περιορισμούς. Επομένως, οι υπόλοιπες δημοκρατίες στράφηκαν σε μεμονωμένες και αυτόνομες πολιτικές, που πρωτοεμφανίστηκαν στη Σλοβενία και έπειτα στην Κροατία. Η Σλοβενία εφάρμοσε πολιτική σταθεροποίησης, ενώ η Κροατία και η ΠΓΔΜ εφάρμοσαν προγράμματα κατά του υπερπληθωρισμού. Με εξαίρεση τη Σλοβενία, η κατεύθυνση των οικονομικών μεταρρυθμίσεων στις πρώην Γιουγκοσλαβικές δημοκρατίες, εκτός από τους γενικούς παράγοντες που προαναφέρθηκαν, επηρεάστηκε σημαντικά και από άλλους τέσσερεις παράγοντες τοπικού χαρακτήρα: την απόσχιση από την ομοσπονδία, τους εσωτερικούς πολέμους, τον οικονομικό αποκλεισμό και τις ημιτελείς ιδιωτικοποιήσεις και σταθεροποιητικές πολιτικές.

Η διάλυση της ομοσπονδίας εν συνεχεία είχε ετερόκλητα αποτελέσματα στην οικονομία των πρώην δημοκρατιών συμπεριλαμβανομένης της διακοπής και εκτροπής του εμπορίου, περιοριστικής μακροοικονομικής πολιτικής, την εισαγωγή καινούριων νομισμάτων, καθώς και δημοσιονομικές αλλαγές λόγω του χωρισμού από το ομοσπονδιακό κράτος. Τα θετικά αποτελέσματα της απόσχισης εντοπίζονται στη Σλοβενία: παρ' όλο που επηρεάστηκε έμμεσα από τους γειτονικούς πολέμους, υπέφερε μόνο μικρής κλίμακας πολεμικές ζημιές. Μέχρι το 1993, η σλοβενική οικονομία ήταν μία από τις λίγες στην Ανατολική Ευρώπη με θετικό ρυθμό ανάπτυξης του ΑΕΠ. Επιπλέον, οι όροι που επιβλήθηκαν από την επικείμενη ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση παρείχαν μία επιπλέον ώθηση για τη συνεχή εφαρμογή ορθών μεταβατικών μεταρρυθμίσεων. Εκτός της Σλοβενίας λοιπόν, όλες οι υπόλοιπες δημοκρατίες αντιμετώπισαν σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό δύο σημαντικές απώλειες: της κοινής ομοσπονδιακής αγοράς και της χρηματοδότησης από τον ομοσπονδιακό προϋπολογισμό.

Ωστόσο, η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, σε αντίθεση με τον ειρηνικό

χωρισμό της Τσεχοσλοβακίας και την αναίμακτη αποχώρηση των χωρών της Βαλτικής από τη Σοβιετική Ένωση, συνοδευτήριε από μία σειρά πολεμικών συγκρούσεων μεταξύ 1992 και 1995. Τα άμεσα αποτελέσματα του πολέμου εμφανίστηκαν αρχικά στην Κροατία και τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη και αργότερα στη Σερβία. Αυτές οι χώρες αντιμετώπισαν μια δραματική μείωση στο υγιές εργατικό δυναμικό εξαιτίας του πολέμου, ενώ ο αριθμός του παρέμενε απροσδιόριστος. Πολλές πόλεις καταστράφηκαν εντελώς και πάνω από 250.000 πολίτες εκτοπίστηκαν.

Περίπου το 1/3 των βιομηχανικών μονάδων της Γιουγκοσλαβίας καταστράφηκε, συμπεριλαμβανομένων των θερμοηλεκτρικών και υδροηλεκτρικών εργοστασίων. Οι οικονομικές ζημιές ήταν ιδιαίτερος σοβαρές στις βιομηχανίες μετάλλων και παραγωγής μηχανών και μηχανημάτων, στις κλωστοϋφαντουργίες, καθώς και στα εργοστάσια επεξεργασίας τροφίμων. Ένας μεγάλος αριθμός γεωργικών ζώων καθώς και μηχανημάτων καταστράφηκε. Οι καταστροφές στις υποδομές ήταν εκτεταμένες ιδιαίτερα στους τομείς των τηλεπικοινωνιών και των μεταφορών. Το σημαντικότερο αποτέλεσμα του πολέμου όμως ήταν η διακοπή κάθε μορφής επικοινωνίας μεταξύ του βόρειου τμήματος της χώρας και των Δαλματικών ακτών. Έτσι λοιπόν, η συνεχής πολεμική απειλή διέλυσε και την ιδιαίτερα ανεπτυγμένη τουριστική βιομηχανία κατά μήκος των ακτών.

Η στάση της Σερβίας είχε ως αποτέλεσμα τον διεθνή αποκλεισμό και των υπολοίπων δημοκρατιών. Η ΠΓΔΜ επηρεάστηκε περισσότερο από όλες από το εμπόργκο, εξαιτίας του υψηλού βαθμού εξάρτησής της (περίπου 80%) από την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας. Εκτός των άλλων, υπέφερε σημαντικά και από το εμπορικό εμπόργκο που επέβαλε η Ελλάδα το 1992. Από τα μακροοικονομικά στοιχεία προκύπτει ότι η ΠΓΔΜ υπέφερε σημαντικότερες απώλειες στο ΑΕΠ της, το οποίο παρά τις διάφορες προσπάθειες ανάκαμψης εμφάνιζε νωχελικούς ρυθμούς ανάπτυξης. Γενικά, εξαιτίας του πολέμου και του εμπόργκο, η διακοπή των εμπορικών οδών αύξησε σημαντικά το κόστος μεταφοράς. Υπολογίζεται ότι η εκτροπή του εμπορίου γύρω από τη Γιουγκοσλαβία προσέθεσε περίπου 50% επί του συνολικού τους κόστους.

Όσον αφορά τη λήψη μέτρων για τη δημιουργία ενός σταθερού μακροοικονομικού περιβάλλοντος, η Κροατία ήταν η πρώτη δημοκρατία που προχώρησε με τον δικό της νόμο περί ιδιωτικοποιήσεων το 1991. Παρ' όλα αυτά, καμία μεγάλη κρατική εταιρεία δεν είχε πλήρως ιδιωτικοποιηθεί μέχρι πολύ πρόσφατα. Τα προγράμματα των ιδιωτικοποιήσεων δέχτηκαν σοβαρή κριτική με την αιτιολογία ότι προσέφεραν σοβαρά πλεονεκτήματα, μεροληπτώντας υπέρ εσωτερικών διευθυντικών ομάδων που κατάφεραν συχνά να

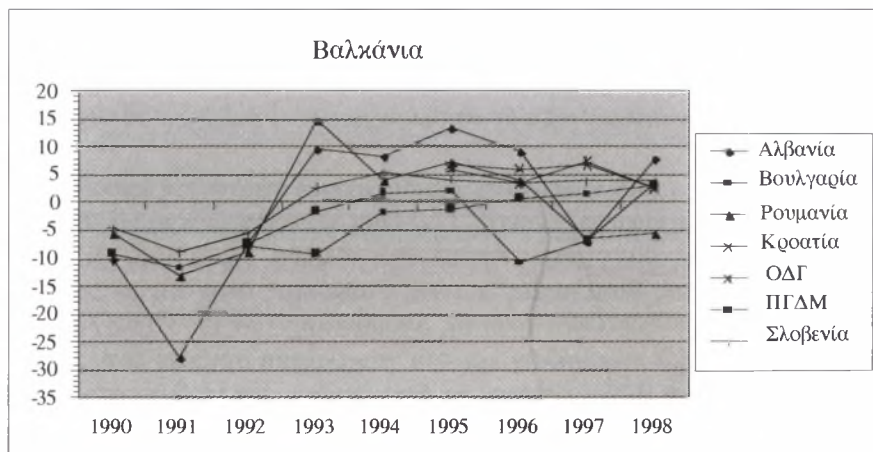
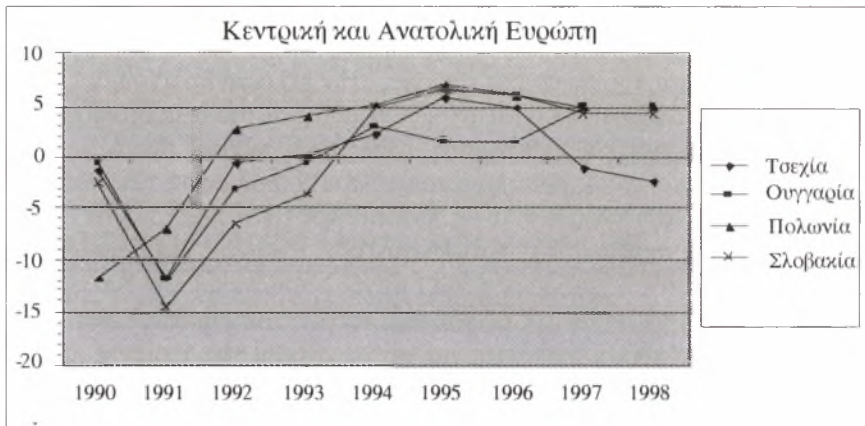
εξαγοράζουν τις επιχειρήσεις με συμβολικό αντίτιμο επί τη βάσει υποτιμημένου ενεργητικού της εταιρείας. Στην ΠΓΔΜ, η νομοθεσία περί ιδιωτικοποιήσεων ψηφίστηκε το 1993 με στόχο την άμεση πώληση των εταιρειών. Ο νόμος επικρίθηκε από την αντιπολίτευση και ανακλήθηκε. Στη Σλοβενία υιοθετήθηκε ένα μεικτό σύστημα ιδιωτικοποίησης που περιελάμβανε είτε την άμεση πώληση των επιχειρήσεων είτε την εξαγορά τους από τους εργαζομένους με μετοχικά προγράμματα ή με απλή μεταβίβαση τίτλων κυριότητας. Ένα πρόγραμμα μαζικών ιδιωτικοποιήσεων εκπονήθηκε στα τέλη του 1996 ως προϋπόθεση για την ένταξη της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Αλλά και στους άλλους τομείς μεταρρυθμίσεων, δηλαδή στις πολιτικές οικονομικής σταθεροποίησης και ελέγχου του πληθωρισμού, οι δημοκρατίες της πρώην Γιουγκοσλαβίας δεν εμφάνισαν ιδιαίτερα καλές επιδόσεις. Η πιο επιτυχημένη πολιτική σταθεροποίησης μετά τις αποσχίσεις εφαρμόστηκε στη Σλοβενία. Εισήγαγε νωρίς ένα νέο νόμισμα, πράγμα που απομόνωσε τη χώρα από τις πληθωριστικές τάσεις που επικρατούσαν στην πρώην Γιουγκοσλαβία και εφάρμοσε μια σκληρή νομισματική πολιτική. Αυτά τα μέτρα βοήθησαν τη σταθεροποίηση των τιμών και της συναλλαγματικής ισοτιμίας, αλλά οδήγησαν σε μια κάθete βραχυπρόθεσμη πτώση στην παραγωγή και στην απασχόληση. Η Κροατία αντιμετώπισε εκτεταμένα προβλήματα μακροοικονομικής σταθερότητας και το βιοτικό επίπεδο συνέχιζε να πέφτει σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, ενώ το εργατικό δυναμικό εμφανιζόταν απρόθυμο να αποδεχτεί τις τυχόν εισοδηματικές μεταρρυθμίσεις. Η εισαγωγή του νέου νομίσματος ήταν μια συμβολική, παρά πραγματική, ρήξη με το παρελθόν. Η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας εισήγαγε ένα αντιπληθωριστικό πρόγραμμα το 1994 που ήταν ιδιαίτερος επιτυχής στην εξάλειψη του πληθωρισμού και οι τιμές έχουν μείνει από τότε σχετικά σταθερές. Τέλος, στην ΠΓΔΜ υιοθετήθηκε το 1992 μια αντιπληθωριστική πολιτική που στόχευε τις υπερπληθωριστικές τάσεις. Ωστόσο, η αβέβαιη πολιτική κατάσταση της χώρας υπονόμευσε το πρόγραμμα το οποίο και καταργήθηκε. Γενικά απέτυχε να καθιερώσει μια συνεπή νομισματική πολιτική, και αυτό ήταν εμφανές στους ρυθμούς ανάπτυξης μετά το 1994.

Τελικές Παρατηρήσεις

Στο γράφημα που ακολουθεί και βασίζεται σε στοιχεία της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Ανοικοδόμησης και Ανάπτυξης (EBRD) παρατηρούμε ότι τόσο η Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη, όσο και τα Βαλκάνια, αντιμετώπισαν μια κάθete πτώση του ΑΕΠ στα πρώτα μετακομμουνιστικά χρόνια. Ωστόσο, με εξαίρεση τη Σλοβενία, καμία χώρα των Βαλκανίων δεν φαίνεται να κατά-

φερε τη σταθεροποίηση της οικονομίας της με υψηλούς και σταθερούς ρυθμούς ανάπτυξης. Κατά τη γνώμη μας, τα στοιχεία του γραφήματος για τη Σερβία και την Κροατία είναι εικονικά, αφού μόνο μετά το 1995 και τη λήξη του πολέμου μεταξύ τους, λειτούργησε η οικονομία. Με άλλα λόγια, εξαιτίας της δεινότητας της οικονομίας, η λήψη οποιουδήποτε μέτρου για τη δημιουργία αγορών και υποδομών προσέθετε θετική αξία στην ανάπτυξη των χωρών αυτών.

Στα δέκα πρώτα χρόνια της οικονομικής μετάβασης 1990-1999, οι χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης κατάφεραν να ξεπεράσουν τους δυσκολότερους υφάλους της οικονομικής μεταρρύθμισης και να ολοκληρώσουν μια πρώτη φάση στη μετάβασή τους στην οικονομία της ελεύθερης αγοράς και με την ένταξή τους στην ΕΕ το 2004, ολοκλήρωσαν και τη δεύτερη φάση προσαρμογής. Οι Βαλκανικές χώρες αντίθετα, στο ίδιο διάστημα, κατάφεραν να διαιωνίσουν την οικονομική ύφεση και να καταλήξουν ακόμη και σε χειρότερα επίπεδα από αυτά της κομμουνιστικής εποχής. Όμως για ποιο λόγο οδηγήθηκαν τα Βαλκάνια σε αυτό τον δρόμο; Το άρθρο αυτό θεωρεί ότι είναι αμφισβητούμενες εξηγήσεις αυτές που βασίζονται στην παράδοση εχθρότητας προς την οικονομία της ελεύθερης αγοράς, στην έλλειψη πολιτισμικής ικανότητας για τη διατήρηση καπιταλιστικών δομών και στο εξισωτικό αποτέλεσμα του κομμουνιστικού καθεστώτος. Αυτές είναι πιθανές εξηγήσεις στην «αποτυχία» μιας πολιτικής μεταρρύθμισης. Έτσι λοιπόν, όπως εκτενώς αναλύσαμε, οι λόγοι που θεωρούνται ως πιο πιθανοί είναι πρώτον, ότι οι αρχικές οικονομικές συνθήκες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης ήταν συγκριτικά χειρότερες, δεύτερον, η γεωγραφική και διεθνής απομόνωση των Βαλκανίων δεν ευνόησε το εμπόριο και τις επενδύσεις, τρίτον, η κατάρρευση της Γιουγκοσλαβίας είχε ολέθριες συνέπειες για την οικονομία της περιοχής και τέταρτον, οι μέθοδοι μετάβασης –δηλαδή μια αρκετά σταδιακή μετάβαση με ολίγον *shock therapy*– και η ασυνέπεια και ασυνέχεια στην εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων δημιούργησαν μια γενικότερη σύγχυση στο οικονομικό καθεστώς. Αυτοί οι πιθανοί λόγοι στηρίζονται σε συγκεκριμένους παράγοντες που ήταν παρόντες στα Βαλκάνια: τα χαμηλά επίπεδα εκβιομηχάνισης στην αρχή του κομμουνισμού, τα χαμηλά εισοδήματα στην έναρξη της μετακομμουνιστικής περιόδου, στη γεωγραφική τοποθεσία και τέλος στην αποτυχία τους να καταφέρουν την ολική ρήξη με το οικονομικό και πολιτικό σύστημα του παρελθόντος.

Τα Βαλκάνια έχουν κάνει τα τελευταία χρόνια σημαντικές προόδους σε σχέση με την προηγούμενη δεκαετία. Ο ρυθμός επενδύσεων από την Ελλάδα αλλά και από τις άλλες χώρες της ΕΕ έχει αυξηθεί σημαντικά. Οι προοπτικές ένταξης της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας στην ΕΕ το 2007, θα συμβάλουν στην πολυπόθητη άρση της απομόνωσης των Βαλκανίων από το διεθνές οικονομικό περιβάλλον και στη γεωγραφική σύνδεσή τους με την υπόλοιπη Ευρώπη. Η Νοτιοανατολική Ευρώπη έχει ήδη εισέλθει στη σωστή τροχιά για την ολοκλήρωση της μετάβασης. Παρ' όλα αυτά, χρειάζεται ακόμη πολλή προσπάθεια για να ξεπεραστούν τα λάθη του παρελθόντος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Θ. Βερέμης, *Βαλκάνια, από τον 19ο ως τον 21ο αιώνα: Δόμηση και αποδόμηση κρατών*, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2005.
- J. Batt, «The politics of economic transformation», in S. White, et al. (eds), *Developments in East European Politics*, Macmillan, Basingstoke, 1993.
- J. Brada, «The transformation from Communism to Capitalism: How far? How fast?», *Post-Soviet Affairs*, 92 (1993).
- Economist Intelligence Unit, *Country Reports*, 2000.
- European Bank for Reconstruction and Development, *Transition Report*, 2002.
- S. Gomulka – P. Boone – R. Layard, *Emerging from Communism: Lessons from Russia, China and Eastern Europe*, MIT Press, Cambridge, MA, 1998.
- I. Jeffries, *Problems of Economic and Political Transformation in the Balkans*, London: Pinter, 1996.
- J. Kornai, «What the Change of Systems from Socialism to Capitalism does and does not mean», *Journal of Economic Perspectives* 141 (2000) 27-42.
- A. Przeworski, *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*, Cambridge University Press, 1991.
- J. D. Sachs, «The transition at mid-decade», *American Economic Review* 862 (1996).
- J. Stiglitz, *Whither Socialism?* MIT Press, Cambridge, MA, 1995.
- Th. Veremis – D. Daianu, *Balkan Reconstruction*, London: Frank Cass Publishers, 2001.